
1.1. SPAȚIUL CA REALIZARE A RELAȚIEI ORIGINARE

„Im Anfang ist die Beziehung“
(Martin Buber)

Punctul de vedere din care vom trata constituirea spațiului în acest prim moment este unul fenomenologic, dar care încearcă să elibereze fenomenologia de povara unei metafizici care-i grevează profund originile și să o deschidă cu atât mai generos unei reflecții sporite asupra fenomenalității. Este o poziție specifică filosofiei lui Jan Patočka, așa cum ni s-a înfățișat ea deja pe parcursul acestei cercetări și cum se va oferi încă o dată când e vorba de problema spațiului. Această filosofie insistă mai puțin pe analiza de tip husserlian a reducăției fenomenologice și pe constituirea *ego*-ului transcendental, cât pe ceea ce precede această reducăție, adică pe lumea vieții trăite; asemeni lui Alfred Schutz, alt discipol „rebel“ al întemeietorului fenomenologiei, Patočka regretă la Husserl relativ scăzuta atenție pe care acesta o acordă lumii vieții trăite, lumii fenomenale a experiențelor imediate și netematizate teoretic. Cei doi și-au făcut astfel un fel de misiune din continuarea acestei cercetări, pe care Husserl a lansat-o în ultimii ani ai vieții sale, cu deosebire în *Krisis...*; lucrările lui Schutz din anii '50 (*The Structures of the Life-World*) și cele ale lui Patočka, începînd chiar cu teza sa de doctorat din 1936, consacrată lumii naturale, și mergînd pînă la textele din ultimii ani de viață (*Lumea naturală și mișcarea existenței omenești*) reiau o serie de idei și teme ale gîndirii husserliene și le dezvoltă, primul în vecinătatea sociologiei, iar cel de-al doilea filtrîndu-le prin filosofia heideggeriană.

Așadar, poziția de debut a lui Patočka este una fenomenologică. După o generoasă introducere în istoria concepției moderne despre spațiu, filosoful ceh o rezumă pe aceasta prin expresia: „concretizare a geometriei concepute abstract, de manieră axiomatică”¹. O asemenea concepție are ca finalitate stabilirea unei concordanțe între lumea subiectivă și cea obiectivă, în așa fel încât experiența să se plieze ordinii matematice și distribuirii geometrice a spațiului. Subordonată în acest fel teoriilor științifice, concepția asupra spațiului nu putea fi decât una abstractă, în care geometricul precede orice realizare efectivă a relațiilor spațiale. E important de a demonstra că spațiul nu este o schemă a priori și nici o geometrie realizată, ci că el este proces și se realizează progresiv. Mai mult, și acesta este punctul comun care leagă analiza lui Patočka de cercetarea noastră, această realizare nu este una teoretică și gno-seologică, excepțională, ci una eminentemente practică și cotidiană.

Știința modernă, în forma sa exemplară care este fizica newtoniană, ipostaziază spațiul ca geometrie formală, fiind apoi incapabilă să rezolve prin propriile mijloace aporiile care se nasc de aici. Una din explicațiile crizei din științele contemporane este și această proliferare a paradoxurilor create de problema spațiului. Una din soluțiile ieșirii din aceste aporii este și soluția fenomenologică.

Ceea ce structurează experiența noastră primară a lumii este relația cu lucrurile din jurul nostru, cu ceea ce filosofia a consacrat sub numele de calități sensibile. Orice schematism elementar pleacă de la asemenea calități și de la relația care se stabilește, prin ele, între individ și lume, devenită astfel mediu înconjurător. De aici, așadar, două căi de explicare a spațiului: a) prin realizarea relațiilor și b) prin angajarea sensibilității în raporturile prime cu lumea.

Realizarea relațiilor și a sistemelor relaționale (formulare care ne poate duce cu gândul la explicația lumității lumii din *Sein und Zeit*) poate fi cercetată doar în contextul studierii experienței vieții și a trăitului. Subiectul realizator de relații este el însuși supus acestei realizări, chiar dacă, ne spune fenomenologul, el poate fi conceput și în afara ei. Dar, în primul rând și cel mai adesea, subiectul realizator, care nu este identic cu subiectul cunoscător,

nu este un lucru, închis în interioritatea și în limitele sale, ci element dinamic și activ, deschis, devansînd prin practica sa relațională orice cunoaștere teoretică, elaborînd o comprehensiune „lucrative“ a lumii. Relația însăși ca atare presupune un astfel de activism; într-adevăr, raportul dintre un subiect și lume nu trebuie conceput ca legătură între două realități suspendate, izolate și independente, între doi termeni indiferenți unul altuia. Subiectul nu este o entitate care se inserează în lume, ca într-un cadru spațial predefinit, ci operează el însuși inserția și proiectează un asemenea cadru. Mai mult, acest cadru nu este o ordine dată, ci o regulă de ordonare conform sistemului relațional pe care subiectul îl realizează. „Ordinea concretului sub forma sa cea mai elaborată este tocmai spațiul”², ne spune Patočka, deplasînd astfel accentul în descrierea spațiului, de la *geometrie realizată* la *geometrie realizată*, de la spațiul-recipient al universului în curs de umplere, la o manieră de a se raporta la univers, adică la totalitatea ființelor care permit inserția ființei singulare în sînul unei totalități.

1.1.1. Înăuntru și în afara relației

Această schimbare de accent, ale cărei consecințe depășesc cu mult sfera unor efecte de limbaj, conduce la o concluzie provizorie: relația care întemeiază spațiul nu poate fi ea însăși o relație spațială. De aici, demersul de urmat pentru fenomenolog: cum să descriem o astfel de relație pre-spațială, în alți termeni decît cei (spațiali) cu care operăm în mod curent? Radicalizînd, se poate pune altă întrebare: nu cumva chiar acești termeni, adevărate vehicule ale sensului și ale constituirii hărților mentale, se originează în ceva pre-spațial, adică într-o structură relațional-intensivă a lumii, înlocuind-o pe cea ordonat-extensivă tradițională?

Relația originară care leagă subiectul de lume nu este un raport în care acesta s-ar afla inclus, în orice caz, nu în sensul unui înăuntru de tip geometric. „În“-ul și „înăuntru“ specifice relației nu corespund deloc aceluiași termen din geometrie. Dacă am acredita această corespondență și am acorda acestor cuvinte un sens conținutist, am ipostazia existența unei relații originare,

anterioare oricăror termeni care intră în relație. A fi în relație înseamnă a fi deopotrivă înăuntru și în afara ei, în modalitatea dublă a dependenței de celelalte elemente relaționate și a deschiderii pe care orice relație o presupune din partea celor angajați în ea. În-ul relației este și dovada exteriorității subiectului care își găsește prin aceasta un loc determinat. Înăuntru original, cum îl numește Patočka, nu distribuie locuri disponibile precum în imaginea unui spațiu absolut; subiectul nu vine să ocupe un loc gol, ci, prin modalitatea specifică a relaționării și prin calitatea celor cu care intră în relație, acest loc se constituie într-un fel sau altul. Din această relativă localizare, urmează că poziția termenilor în relație nu se stabilește prin distanța dintre ei, sau dintre ei și alți termeni, ci prin gradul de dependență dintre diferitele ființe: „un ‘înăuntru’ care este mai degrabă o *imixtiune* de sine în lucruri și a lucrurilor în sine decât o *delimitare* precisă a spațiului ocupat de cutare sau cutare lucru”³. Se simte în acest punct efortul maxim al fenomenologului de a evita limbajul și semnificațiile geometrice și de a oferi o înțelegere intensivistă în locul uneia extensivistă; interioritatea relației este în același timp exterioritate, adică ieșire din sine către celălalt, deschidere în principiu nelimitată, dar nu este o exterioritate de tip geometric, pe care am putea-o înțelege ca depășire a unei frontiere a înăuntrului, ca părăsire a unei arii precis delimitate, bunăoară cea a casei sau a unui adăpost. În-ul original și interioritatea despre care vorbește Patočka sînt în primul rînd cele ale lumii ca atare, ale lumii vieții trăite. De aceea, a fi în lume își pierde semnificația unei imersiuni într-un recipient uriaș și capătă un înțeles cu totul nou și plin de consecințe: a fi în lume este acum echivalent cu a fi disponibil pentru ceea ce, din lume, ne interpelează și ne obligă să intrăm în contact cu lucrurile și cu ceilalți ca noi. Dublu sens: disponibilitate și dispoziție. Disponibilitate, ca atitudine de deschidere și de asumare necondiționată a ceea ce ne vine din lume, de înfruntare a provocărilor evenimentelor lumii; dispoziție, ce poate fi înțeleasă și ca dis-poziție, prefixul jucînd aici rolul a ceea ce împrăștie, diseminează. În lume sîntem printre lucruri, ele sînt presărate în jurul nostru, noi înșine sîntem dispuși

la contactul cu ele și sîntem risipiți printre ele. O asemenea împrăș-tiere originară face ca lumea să nu poată fi dată ca uniformitate a unei suprafețe sau a unui recipient, ci mai degrabă ca rețea, în care termenii relației și relația dintre ei se presupun reciproc și se dau simultan. Nu e nimic abstract într-o asemenea rețea: ea este suma unor contacte și relații concrete și diverse. În privința subiectului uman, contactul nu este indiferent sau uniform; el este o alegere printre contactele posibile, de fiecare dată altul și altfel. Orice contact, spune Patočka, este o posibilitate limitată dintr-un rezervor uriaș de posibilități, fără a vreodată una din ele să poată epuiza acest rezervor.

E important să insistăm asupra ideii de alegere, care apare oarecum neașteptat în această analiză a spațiului. Prezența ei elimină imaginea unui spațiu egal cu sine în toate punctele sale; de asemenea, alegerea înseamnă calcul și opțiune în urma unui calcul; există astfel o economie anterioară geometriei, chiar dacă ea are aici un sens încă extrem de larg. Viața cotidiană este rezultatul unei asemenea economii, viața religioasă sau cea politică sau cea artistică sînt și ele efecte ale unor alegeri și ale unor calcule care dispun spațiul și dispun de spațiu într-un anumit fel, prin actualizarea anumitor posibilități și nu a altora. Aceste posibilități, dispuse „în fața noastră“ și ca măsură a libertății noastre, creează un mediu, un „*environment*“ care „nu are încă un caracter pur obiectiv“ și „este exterior liniei de demarcație între subiect și obiect sau, mai degrabă (poate) care fondează această demarcație“⁴.

Alegerea se face întotdeauna în raport cu o *orientare*. Printre lucruri, noi ne orientăm de fiecare dată în raport cu anumite repere, care reprezintă puncte relativ fixe în dinamismul și mișcarea fundamentală a lumii. Orientarea se face deci în raport cu cele două axe, ale verticalității și orizontalității. Vertical, axa care ne situează este cea a pămîntului și a cerului; înainte de a fi puncte geografice, ele sînt repere ale sprijinului și ale libertății, ale prinderii și ale desprinderii. Pămîntul ne poartă și ne sprijină, el susține mișcările corpului. Întîi de toate, el este acel punct de reper care nu poate fi lumea „în general“; el este elementul real în funcție de

care viața se poate nuanța și se poate mișca în raport cu un punct de sprijin solid și care dă criteriile oricărei deplasări sau mișcări corporale. Așa cum spunea și Husserl deja, pământul este în mod inițial ceva indispensabil, substrat al oricărei mișcări, dar și prototip a ceea ce este solid, masiv, corporal, material. În această calitate, de substrat și sprijin permanent, pământul este putere (la limită, am putea spune chiar potență, atîta vreme cît nu este vorba aici de manifestare de forță, ci de acțiune și reacțiune permanentă). „Pământul domnește asupra elementelor și lucrurilor, asupra lucrurilor vii, precum și asupra celor care sînt lipsite de viață.”⁵ Dar domnia pământului se manifestă în același timp nu doar ca sprijin și reper, ci și ca sursă nesfîrșită de hrană; prin aceasta, corporalitatea umană întîlnește corporalitatea terestră, dar și cea a obiectelor, prima însușire care dă o orientare existenței omenestii. Soliditatea pământului nu dă numai un prim sens vieții, ci, prin capacitatea sa de a hrăni, dă forma pe care o capătă viața la nivel uman și animal, care este corporalitatea:

„Corporalitatea mișcării vieții noastre se manifestă între altele prin aceea că sensul, scopul evident (‘instinctiv’) dat al mișcării vitale, fragmentat între diferitele mișcări-funcții ale corpului, este viața corporală însăși, reproducerea sa, continuarea sa individuală. În lumea corporală, pământul hrănitor domnește de o manieră evidentă prin ceea ce pregătește el, prin ceea ce face posibil sau imposibil, în așa fel încît sîntem noi înșine pătrunși de el, sîntem noi înșine, abstract vorbind, părți și modificări ale sale”⁶.

Dar pământul nu este singurul reper al mișcării vieții. El nu poate fi reper unic tocmai din cauza specificității sale, a avantajului său, dacă putem să spunem așa, și care constau în proximitatea sa și în accesibilitatea sa imediată. Celălalt reper fundamental al existenței umane este caracterizat prin îndepărtare, inaccesibilitate în prezența sa imediată, o prezență care nu e prezența atingerii, ca în cazul pământului, ci a vederii. Cerul este intangibilul prin excelență, „tot ceea ce închide orizontul nostru fără închidere, ceea ce formează exteriorul ca un interior care ne încercuiește

neîncetat⁷. Cerul „vine către noi din infinitul distanței pe care perspectiva ne-o arată orientată în raport cu corpul nostru propriu⁸. Dar, mai degrabă decît de a fi un reper spațial, asemeni pămîntului, cerul este dătător al lui „cînd“, cum spune Patočka, pentru că „pe“ el se leagă ziua și noaptea, lumina și întunericul, el decide ciclurile și mișcările astrelor etc. Numai grație luminii venite „din cer“ este cu puțință vederea a ceea ce ne este apropiat, a lucrurilor însele în distanța care ne separă sau ne apropie de ele. Lumina, marcă a timpului, este cea care face astfel posibilă orice întemeiere a spațiului ca distanță, apropiere și îndepărtare, situare și mișcare etc.

„Numai orientarea în raport cu cerul și cu pămîntul demonstrează ce este contactul sensibil uman – că el este posibil doar în mișcarea unei ființe ‘din’ lume, a unei ființe care se explică nu numai cu singularitățile, ci și cu puterile fundamentale ale realului, cu accesibilul și inaccesibilul, cu ceea ce este ușor și cu ceea ce este îndepărtat, cu ceea ce comportă o distanță. Ea demonstrează de asemenea că acest contact uman își capătă sensul din orientarea globală a mișcării vieții.“⁹

Vom reveni puțin mai tîrziu asupra determinării sensibile a spațiului. Pentru moment să spunem doar că reperele fundamentale sînt cele care întemeiază relația *eu-tu*. Această relație introduce o disimetrie și o eterogenitate radicală în lume, ce nu pot fi reduse la fizic sau la geometric. Pentru fenomenolog, încă o dată, efortul principal va consta în a epura acești termeni de orice semnificație geometrică și de a le forja un sens pre-spațial. Cu alte cuvinte, nu vom avea un spațiu în care există centru și periferii, ci invers, posibilitatea unui centru și a unei periferii condiționează posibilitatea spațiului.

1.1.2. Eu și tu în evenimentul interpelării

„Unde“ -le originar al situației în lume este stabilit de către mine; eu mă fixează și mă raportează la ceilalți și la lucruri plecînd dintr-un punct care este locul din care lumea îmi este dată. Fixitatea și mobilitatea sînt determinate în funcție de mișcarea pe pămînt și de ceilalți. Acest „eu“ și, apoi, „tu“, „el“, „noi“ etc. nu sînt pronume

CUPRINS

INTRODUCERE	5
1. MODELE DE CONSTITUIRE A SPAȚIULUI	9
1.1. Spațiul ca realizare a relației originare	11
1.1.1. Înăuntrul și în afara relației	13
1.1.2. Eu și tu în evenimentul interpelării	17
1.1.3. Noi și voi – apropiere și îndepărtare	20
1.2. De la interpelare la geometrie, prin simțuri	22
1.3. Spațialitate și lume ambiantă	28
1.3.1. <i>Hermeneutica spațiului – parte a hermeneuticii existențiale</i>	29
1.3.2. <i>Mîna și sferele sale de acțiune</i>	31
1.3.3. <i>Critica ideii de lume ca întindere</i>	33
1.3.4. <i>Întemeierea mundană a spațiului</i>	36
<i>Locurile ustensilelor și vecinătatea lor</i>	37
<i>Îndepărtare și orientare</i>	41
<i>Spațialitatea Dasein-ului și spațiul lumii</i>	50

2. SPAȚIU ȘI LOC	59
2.1. Loc și spațiere; realismul lui Heidegger	62
2.2. Loc, construire, locuire.....	69
2.3. Spațiu și loc într-o abordare sociologică	74
2.3.1. <i>Invenție, tehnici, braconaj</i>	75
2.3.2. <i>Traietorii, tactică și strategie</i>	77
3. TOPOGRAFII COTIDIENE	87
3.1. Casă – stradă – loc de muncă	90
3.1.1. <i>Casă și locuire</i>	92
<i>Domiciliu și rutină</i>	93
<i>Domiciliul – între familiaritate și străinătate/ straniețate</i> .	98
<i>Locuire și domiciliere: Heidegger versus Lévinas</i>	103
<i>Heidegger – locuirea tectonică și criza de locuințe</i>	103
<i>Economie și interioritate. Excurs despre cotidian</i> <i>la Lévinas</i>	109
3.1.2. <i>Strada și spațiul deschis al trecerii</i>	121
<i>Privirea fenomenologului</i>	121
<i>Privirea urbanistului – strada și sentimentul</i> <i>de încredere</i>	129
<i>Rutină și transgresiune</i>	133
<i>Seduția transgresivă a rutinei (seducția cotidiană</i> <i>a transgresiunii)</i>	135
3.1.3. <i>Munca și locurile sale</i>	140
3.2. Monument și narativitate – sau despre centru și frontieră în viața cotidiană	145
3.2.1. <i>Memorabilul și temporalitatea monumentului</i>	146

3.2.2. Memoria spațiului – sacru, violență și afectivitate în monument	151
3.2.3. De la monument înapoi la viața cotidiană. Ambiguitatea și tentația frontierei	164
ÎN LOC DE ÎNCHEIERE	175
BIBLIOGRAFIE	207